

УДК 930«19»94(369.1)«3/5»

У.У. Грыгор'еў,

аспірант кафедры гісторыі старажытных цывілізацый і сярэднявечаю БДПУ

ЗАМЕЖНАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ XX ст. ПА ПРАБЛЕМЕ ТРАНСФАРМАЦЫІ ЭТНІЧНАЙ ПРАСТОРЫ ЕЎРОПЫ ПАД УЗДЗЕЯННЕМ ГУНАЎ (IV–VI стст.)

Вывучэнне прац даследчыкаў замежных краін XX ст. па праблеме трансфармацыі этнічнай прасторы еўрапейскага кантынента з IV па VI ст. н. э., на якую пэўным чынам паўплывалі гуны, мае вялікую актуальнасць. Менавіта ў дадзеных працах змешчаны тыя галіны праблемы, якія вартыя паглыбленага навуковага пранікнення і аналізу з-за дыскусій, цяжкасцей разумення інфармацыі крыніц, спрэчных поглядаў і адсутнасці цэласнага разгляду. У артыкуле аналізуюцца працы (найбольш значныя) такіх даследчыкаў мінулага, як А.Д. Тойнбі [1, с. 140–399], Л. Мюсэ [2, с. 9–399], Р. Гюнтэр [3, с. 8–29, 71–104, 117–165, 191–197], Ж. Ле Гоф [4, с. 11–50], М. Тод [5, с. 7–222], Э.А. Томпсан [6, с. 8–255], Т. Сулімірскі [7, с. 7–185], М. Гімбутас [8, с. 15–181, 193–194; 9, с. 19–152], О.Д. Мэнчэн-Хэльфен [10, с. XXIII–XXVII, 1–463], Х. Вальфрам [11, с. 11–517]. Аб'ём дадзенага артыкула не дазваляе прааналізаваць працы іншых навукоўцаў [12, с. 128–205; 13, с. 4–302; 14, с. 322–330], што будзе зроблена ў наступным даследаванні. Спробы паказу змен у этнічнай прасторы Еўропы з IV па VI ст. н. э. пад уздзеяннем гунаў у названым гістарыяграфічным плане былі зроблены замежнай [2, с. 9–399; 6, с. 8–255; 10, с. XXIII–XXVII, 1–463], савецкай [3, с. 30–69, 105–116, 166–190, 198–211; 15, с. 3, 6–17], расійскай [16, с. 259–276; 17, с. 279–281] і айчынай [18, с. 29–286] гістарычнай навукай.

Мэта дадзенага артыкула: выявіць шэраг неадназначных, патрабуючых далейшага вывучэння і распрацоўкі кірункаў даследавання праблемы трансфармацыі этнічнай прасторы Еўропы з IV па VI ст. н. э. пад уздзеяннем гунаў на падставе аналізу матэрыялаў замежнай гістарыяграфіі XX ст.

У кантэксце сусветных этнакультурных працэсаў (калі і пачала разглядацца дадзеная праблема ў навуцы адзначанага стагоддзя) праводзіў работу такі навуковец, як А.Д. Тойнбі. Ён згадвае пра розныя кампаненты племянной прасторы Еўропы і ўзаемадзеянні імперыі антычнага свету, іншых дзяржаў і супольнасцей з імі [1, с. 140–399], даюцца характарыстыкі качавых этнічных утварэнняў [1, с. 188–196]. Паказана значнасць агульнай прасторы Еўропы ў геаграфічным плане для эфектыўнай змены этнічнай сферы, як узаемадзеяння цывілізацыі, названай заходняй, вядомай пад назвай Рымскай, з жыхарамі перыферыяльных у адносінах да яе рэгіёнаў. Асноўнае месца ў дадзеным працэсе, па меркаванні А.Д. Тойнбі, займала новаўтварэнне (з'явілася на працягу дадзенай змены), дзяржаўнае фарміраванне такога германскага этнасу, як франкі [1, с. 149–150].

Л. Мюсэ паказвае змену этнічнай і палітычнай прасторы Еўропы, якая праходзіла пад уплывам прадстаўнікоў германскай і іншых супольнасцей. Нададзена ўвага ўзаемадзеянню частак паказанай прасторы, зменам у грамад-

скім, палітычным, эканамічным і культурным жыцці [2, с. 9–188, 195–300]. Па меркаванні даследчыка, бастарны ўяўлялі сабой элемент германскай сукупнасці ў этнічным плане [2, с. 25]. Пры вывучэнні гунскай супольнасці і змены ёй этнічнай прасторы Еўропы паказваецца яе важнае месца ў сферы супольнасцей, якія знаходзіліся ў не занятых прыналежных імперыі рэгіёнах [2, с. 24–31, 40–46]. Падкрэсліваецца апора гунаў у дадзеным працэсе на такі народ, як германцы [2, с. 42–46].

Даследчык Р. Гюнтэр аналізуе месца варварскіх складовых у трансфармацыі этнічнай прасторы заходніх абласцей Рымскай імперыі і перыферыяльных тэрыторый. Падрабязна даследаваны працэсы перамяшчэння варварскіх этнасаў, складанне, а таксама функцыянаванне ў іх дзяржаўных аб'яднанняў. Навуковец робіць акцэнт на асаблівасцях эканамічнага, палітычнага і сацыяльнага развіцця (тут прасочваецца марксісцкая накіраванасць) [3, с. 8–29, 71–104, 117–165, 191–197]. Паказана ўздзеянне такога кампанента этнічнай прасторы, як гуны, на варвараў [3, с. 86, 192–195].

Ж. Ле Гоф разглядае становішча ў Еўропе ў перыяд перамяшчэнняў этнасаў (у тым ліку і ў эпоху з IV па VI ст. н. э.), а таксама злучаныя з паказанымі працэсамі змены ў асноўных сферах жыцця грамадства [4, с. 11–50]. Раскрыты стан імперыі антычнасці як заходняй, так і ўсходняй яе частак [4, с. 11–13]. Паказана ўзаемадзеянне з ёй іншай складовай этнічнай прасторы Еўропы – знешняй сферы ў адносінах да рымскіх зямель і адпаведных ім элементаў. Падкрэсліваецца асаблівы характар перамяшчэнняў [4, с. 13–45]. Ж. Ле Гоф паставіў такую супольнасць, як гуны, у шэраг іншых этнасаў (готы і г. д.), хоць і выявіў іх вызначальнае становішча [4, с. 14–25, 28–29]. Раскрыта бачанне і псіхалагічнае ўспрыманне насельнікамі рымскай прасторы суб'ектаў перыферыяльных, варварскіх рэгіёнаў, а таксама стаўленне да іх. Навуковец адзначае, што абедзве складовыя этнічнай і палітычнай прасторы кантынента ў дадзеным працэсе сціралі адрозненні паміж сабой [4, с. 15–28, 34, 40].

Неабходна вылучыць шэраг аўтараў, якія імкнуліся паказаць гісторыю асобных народаў (у тым ліку і іх уклад у змену племянной прасторы), надаць значную ўвагу раскрыццю ўсіх аспектаў жыцця (культурнага, палітычнага, сацыяльнага, бытавога і інш.). Даследчык М. Тод вывучае, апрача этнічнага развіцця германскай супольнасці на еўрапейскім кантыненте, маштабы ўплыву [5, с. 7–34, 221–222], іншыя яе бакі [5, с. 35–220]. Раскрыта месца германцаў сярод супольнасцей славян, кельтаў, гунаў і іншых этнасаў. Адзначаны актыўныя этнакультурныя працэсы на прасторы, разме-

шчанаі на поўнач ад чарнаморскай акваторыі [5, с. 19–24, 31]. Падкрэслена годнасць стратэгіі племянной сукупнасці, якой не быў характэрны аселя лад існавання, вядомай як гуны [5, с. 21–24].

Даследчык Э.А. Томпсан аналізуе працэс трансфармацыі этнічнай і палітычнай сферы кантынента гунамі, адзначае ключавое месца супольнасцей, на якія была накіравана іх улада (у эканамічным аспекце жыцця качэўнікаў), адсутнасць стваральнага значэння гунаў у цывілізацыйным удасканаленні. Навуковец паказвае на месца гунаў у розных ваенных канфліктах, якія мелі значэнне, што вызначыла познюю гісторыю. Апісана развіццё паказанага этнасу як у ваенным плане, так у палітычным, а таксама сацыяльным жыцці [6, с. 12–255]. Э.А. Томпсан правёў вывучэнне асаблівасцей дадзенай супольнасці [6, с. 59–81, 193–219, 242–255]. Ён робіць упор на той факт, што колькасныя характарыстыкі не фарміравалі важную складовую дзеянняў гунаў у канфліктах [6, с. 64–69]. Раскрыты дзеянні гунаў у Еўропе як фактар змены этнічнай і палітычнай прасторы, адзначаны маштаб ахопу тэрыторый кантынента іх уладай і рэйдамі, паказана месца такога кіраўніка ўказанай супольнасці як Атыла, а таксама даследавана развіццё гунскага этнасу ў далейшы перыяд [6, с. 28–58, 82–192, 220–255]. Выяўлена асаблівая значнасць наяўнасці насельніцтва ў іх сферы ўплыву [6, с. 183].

Т. Сулімірскі даследаваў супольнасць сарматаў у кантэксце этнічных працэсаў кантынента, якая, нараўне з германцамі, а таксама славянамі, гунамі і г. д., з'яўлялася значнай складовай племянной прасторы [7, с. 7–185]. Т. Сулімірскі дае гісторыю ранняга этапу развіцця гунаў (на азіяцкім кантыненте) [7, с. 97–99] для паказу прычын змены этнічнай сферы Еўропы ў эпоху IV ст. н. э. і наступныя часы [7, с. 166–179]. Паказана, што сармацкія этнічныя (ці племянныя) звёны і перад IV ст. н. э. кантактавалі з гунамі. Заходні курс пранікнення гунаў стымуляваў рух тым жа шляхам сарматаў і іншых качавых супольнасцей [7, с. 98–102, 126–133, 166]. Даследчык паказаў месца сарматаў у трансфармацыі этнічнай прасторы, якую ажыццяўлялі готы ў час з III па IV ст. н. э. на тэрыторыях, якія знаходзяцца на поўнач ад рэгіёна чарнаморскага воднага басейна [7, с. 135–166]. Супольнасць, вядомая як спалы, суадносіцца дадзеным даследчыкам з супольнасцю сарматаў [7, с. 146], адпаведна тут бастарны з'яўляюцца этнасам, вядомым як кельты [7, с. 112–115], анты паўстаюць як аланы (па меркаванні гісторыка, з цягам часу анты, названыя ім сарматамі, уключыліся ў супольнасць славян) [7, с. 147–150, 178–179]. Дададзена інфармацыя аб

выніках іншых этнакультурных працэсаў паміж такімі кампанентамі племяннога свету, як славяне і сарматы [7, с. 172–176]. Важна тое, што Т. Сулімірскі апісаў сувязь гісторыі сарматаў са зменай племянной сферы Еўропы актыўным перамяшчэннем гунаў. Сцвярджаецца, што своеасаблівымі пераемнікамі сарматаў (і прадстаўнікоў германскай племянной супольнасці) у палітычным і этнічным плане на прасторы, прылеглай да Чорнага мора з захаду, поўначы і ўсходу выступілі цюркі, да якіх і належаць гуны. Падкрэсліваецца месца сярод сукупнасці германцаў, а таксама гунаў такой адзінкі сарматаў, як аланы [7, с. 126–181, 185].

М. Гімбутас з улікам матэрыялаў па археалогіі і іншых навук аналізуе гісторыю і месца ў змене этнічнай прасторы Еўропы славян, а таксама балтаў (ахопліваючы і перыяд ад складвання супольнасцей па VI ст. н. э.) [8, с. 15–181, 193–194; 9, с. 19–152]. Падкрэсліваецца, што трансфармацыя племянной прасторы гунамі ў эпоху IV ст. н. э. прывяла да павелічэння ролі славян, якое стала праяўляцца ў перыяд, які ўключаў час V ст. н. э., а таксама VI ст. н. э. [8, с. 90–91, 95–181]. Адзначана падабенства ў размяшчэнні такога кампанента племянной сферы, як славяне з этнічным фарміраваннем германцаў [8, с. 75, 81, 143]. Раскрываюцца наступствы гунскай актыўнасці ў IV ст. н. э., якія паскорылі паступовае скарачэнне распаўсюджанасці (або зоны) балтаў і павялічылі іх уваходжанне ў структуру народа славян [9, с. 141, 148–152].

О.Д. Мэнчэн-Хэльфен правёў даследаванне, прысвечанае гістарычнаму развіццю такой этнічнай супольнасці, як гуны. Дэталёва прааналізаваны розныя аспекты жыцця ўказанага кампанента племянной сферы азіяцкага і еўрапейскага кантынентаў [10, с. 23–27]. Выяўлена пашырэнне назвы дадзенага этнасу на іншыя качавыя племянныя сукупнасці [10, с. 5–9]. Грунтоўна разгледжана перамяшчэнне гунаў на еўрапейскім кантынентце, паказана месца іншых кампанентаў этнічнай прасторы (як варварскіх, так і насельнікаў імперскіх зямель) у паказаным працэсе, апісаны характарыстыкі і дзеянні асноўных правадыроў качэўнікаў (у тым ліку і Атылы) [10, с. 18–168]. Пры даследаванні такой сферы існавання дадзенай этнічнай сукупнасці, як сацыяльная, прааналізаваны пэўна розныя гістарыяграфічныя падыходы, паказана іерархія [10, с. 190–200]. Навуковец падрабязна прадставіў сукупнасць гунаў у шэрагу наступных пунктаў гледжання: анама-сіялагічным, анамастычным, а таксама этна-німічным. Вылучаны шэраг пазначэнняў, якія маюць спрэчную расшыфроўку [10, с. 376–443].

Х. Вальфрам разгледзеў развіццё супольнасці готаў як значнага кампанента транс-

фармацыі этнічнай прасторы Еўропы з IV па VI ст. н. э. (ахопліваючы таксама і больш ранні перыяд, папярэдні IV ст. н. э. – эпоху іх складвання). Праведзены аналіз найменняў прадстаўнікоў гоцкай супольнасці, асабліва палітычнага жыцця [11, с. 11–517]. Грунтоўна вывучаны як перамяшчэнні і распаўсюджванне на землях кантынента, так і канструяванне дзяржаў (адпаведных ім) у пэўна буйных звонах паказанай агульнасці – заходняга звона (найменне – вестготы і г. д.), а таксама ўсходняга звона (найменне – остготы і г. д.). Падкрэсліваецца разнастайныя кантакты са сферай іншых племянных фарміраванняў этнічнай прасторы. Прычым перамяшчэнне такога этнасу, як гуны, з’яўляецца значнай падзеяй у развіцці готаў і пераходу ад адных аб’яднанняў і месцаў лакалізацыі да іншых [11, с. 61–517]. Даследчык падкрэслівае наяўнасць кампанентаў іншых этнасаў у супольнасці готаў у перыяд ваеннай актыўнасці [11, с. 20–21].

Такім чынам, сутнасая характарыстыка дадзенай праблемы заключаецца ў тым, што ў час з IV па VI ст. н. э. з прычыны пранікнення гунаў у прастору народаў Еўропы і адпаведнага двухбаковага ўзаемнага ўплыву адбылася змена этнічнай сферы кантынента. Прычым недастаткова распрацаванымі кірункамі тут з’яўляюцца: уплыў пранікнення гунаў у Еўропу на перамяшчэнне і развіццё этнасаў; трансфармацыя ўказанай прасторы ў папярэдні час; прыналежнасць вызначаных еўрапейскіх племянных супольнасцей у этнічным плане; працэсы складвання дзяржаўных аб’яднанняў у варвараў у сувязі са зменай этнічнага складу паказанага рэгіёна; характэрныя асаблівасці этнасаў, якія ўзніклі ў выніку змены племянной прасторы ці існавалі ў дадзены перыяд.

На сучасным этапе развіцця гістарычнай навукі паўстала неабходнасць напісання комплекснай працы, якая, нягледзячы на розныя дыскусійныя і спрэчныя моманты, не дахопы ў распрацаванасці, уводзіла бы кампаненты, якія маюць навізну ў вывучэнні ўказанага працэсу. Гэта павінна здзяйсняцца з уключэннем інфармацыі з пісьмовых, а таксама археалагічных, у плане верыфікацыі, крыніц.

Аналіз даследаванняў, змешчаны ў артыкуле, дазваляе пацвердзіць наступную канцэпцыю. Пранікненне такой супольнасці, як гуны, на землі Еўропы і іх уздзеянне на прастору (у якасці новай складовай), дзе развіваліся розныя па значнасці плямёны, прывяло да асаблівай трансфармацыі этнічнай сферы кантынента ў перыяд з IV па VI ст. н. э. Гэты працэс абумовіў складванне новых фарміраванняў дзяржаўнага характару, а таксама этнасаў.

Література і криниці

1. *Тойнби, А.Д.* Постижение истории / А.Д. Тойнби; пер. с англ. Е.Д. Жаркова. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 640 с.
2. *Мюссе, Л.* Варварские нашествия на Европу: германский натиск / Л. Мюссе; пер. с фр. А.П. Саниной. – СПб.: Евразия, 2006. – 416 с.
3. *Корсунский, А.Р.* Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств (до середины VI в.) / А.Р. Корсунский, Р. Гюнтер. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 256 с.
4. *Ле Гофф, Ж.* Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф; пер. с фр. В.А. Бабинцева; послесл. А.Я. Гуревича. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 560 с.
5. *Тодд, М.* Варвары. Древние германцы. Быт, религия, культура / М. Тодд; пер. с англ. Н.Ю. Чехонадской. – М.: Центрполиграф, 2005. – 223 с.
6. *Томпсон, Э.А.* Гунны. Грозные воины степей / Э.А. Томпсон; пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: Центрполиграф, 2008. – 256 с.
7. *Сулимирский, Т.* Сарматы. Древний народ юга России / Т. Сулимирский; пер. с англ. Т.В. Китаиной. – М.: Центрполиграф, 2007. – 191 с.
8. *Гимбутас, М.* Славяне. Сыны Перуна / М. Гимбутас; пер. с англ. Ф.С. Калицы. – М.: Центрполиграф, 2008. – 216 с.
9. *Gimbutas, M.* The Balts / M. Gimbutas. – London: Thames and Hudson, 1963. – 286 p.
10. *Maenchen-Helfen, O.J.* The World of the Huns: Studies in Their History and Culture / O.J. Maenchen-Helfen; Ed. M. Knight. – Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1973. – XXIX, 602 p.
11. *Вольфрам, Х.* Готы. От истоков до середины VI века / Х. Вольфрам; пер. с нем. Б.П. Миловидова, М.Ю. Некрасова. – СПб.: Ювента, 2003. – 656 с.
12. *Клиндт-Йенсен, О.* Дания до викингов / О. Клиндт-Йенсен; пер. с англ. А.П. Саниной. – СПб.: Евразия, 2003. – 245 с.
13. *Лауринавичюс, Й.* Древняя Литва: Цивилизация и государство (легенды и факты в этническом аспекте) / Й. Лауринавичюс. – Минск: БГПУ, 2009. – 328 с.
14. *Магомедов, Б.В.* Этнические компоненты черняховской культуры / Б.В. Магомедов // *Stratum plus*. – 2000. – № 4. – С. 322–330.
15. *Бернштам, А.Н.* Очерк истории гуннов / А.Н. Бернштам. – Ленинград: Изд-во Ленинград. гос. ун-та им. А.А. Жданова, 1951. – 256 с.
16. *Чужое: опыты преодоления. Очерки из истории культуры Средиземноморья* / Институт востоковедения РАН, Отдел сравнительного культуроведения; под ред. Р.М. Шукурова. – М.: Алетея, 1999. – 384 с.
17. *Гаўрытухін, І.А.* Гуны / І.А. Гаўрытухін // *Археалогія Беларусі: энцыклапедыя*. У 2 т. – Мінск, 2009. – Т. 1. А–К. – С. 279–281.
18. *Рассадин, С.Е.* Первые славяне. Славяногенез / С.Е. Рассадин. – Минск: Белорусский Экзархат, 2008. – 288 с.

Summary

The article is devoted to the historiographical analysis of the foreign scientists' works of XXth century on the problem of the ethnical area's transformation of Europe from IV to VI centuries A.D. under the Huns' influence. The author touches upon the materials of the most significant historians which consist of the essential features of the given problem. The principal trends in this analysis are pointed out. The different views in science on the range of aspects are shown. The topicality of the theme is caused by that the study of the tribal area's changing of the continent by the Huns from IV to VI centuries A.D. has the number of low developed trends for the comprehensive research.

Паступіў у рэдакцыю 17.09.2010 г.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ